

УДК 94:261 (477.41) «1941/1942»

ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА БОРИСПІЛЬЩИНІ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1942 рр.)

Катерина ДВІРНА, доцент кафедри історії України Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук

Період німецької окупації став трагічним для народонаселення України. Убивства, економічне пограбування, депортації, підневільна праця, ліквідація культурного надбання – це ще не повні складові діяльності німецької окупаційної влади. Однак, незважаючи на це, в рамках жорсткого «нового порядку» влада демонструвала досить лояльне ставлення до віруючих, створювала привабливі умови для відродження духовно-релігійного життя більшості сіл Лівобережжя, у тому числі в м. Борисполі (за окупаційними документами – село Бориспіль).

Зазначимо, що релігійна політика Німеччини була детально розроблена ще в 30-х рр. ХХ ст. Так, німецький професор богослов'я Е. Бергман опублікував свої 25 тез «нової релігії», де вказував, що Адольф Гітлер – це новий месія, посланий на землю, щоб врятувати світ. Його партійний стратег А. Розенберг скоро введе до своєї програми «релігійні сюжети», що мали в майбутньому забезпечити перемогу Третього Рейху. У період окупації німці чітко виконували секретні інструкції, де вказувалося не чинити ніяких дій проти прагнення церкви до поширення свого впливу на маси. Інструкції згаданого вище А. Розенберга, розроблені протягом 1941–1942 рр., давали дозвіл на існування релігійних громад лише за умов, що вони не будуть займатися політикою та не будуть своєю діяльністю суперечити окупаційній владі реалізовувати ідеологічну та економічну стратегію боротьби.

Проявивши певний лібералізм до народонаселення, скоро окупаційна влада підпорядкує церкву, а в її структуру будуть внесені суттєві зміни. Влада допускала існування різних релігійних структур. Уже влітку 1941 р. було створено автономну православну церкву, прихильники якої визнавали юрисдикцію Московської патріархії. Водночас на окупованих територіях влада відновила діяльність Української автокефальної православної церкви. Глава цієї церкви – митрополит Діонісій – знаходився на той час у Варшаві, тому А. Розенберг призначив главою на окупованих нацистами територіях Луцького архієпископа Полікарпа (Сікорського). Так, на території окупованої України було започатковано дві православні конфесії – автономна право-

славна церква та Українська автокефальна, що проявиться у відродженні церков та діяльності церковних громад особливо наприкінці 1941 – початку 1942 рр. Дозвіл на відновлення своєї діяльності в цей час отримали також релігійні общини та секти.

Звісно, «нова влада» робила і надалі свою жакливу справу – далеко «не Богу», однак церква та віра в Бога в тих жакливих умовах війни не давали до кінця спустошитись людським душам, адже Господь Бог і молитва для багатьох були чи не єдиним спасінням від смерті. Створюючи реальні умови для відродження релігійного життя в регіоні, влада тим самим прагнула утвердити прихильне ставлення до себе з боку населення.

Свій вплив вона проводила через місцеві органи – управи, які складались з окремих комісій відповідно до напрямку роботи. Церковно-релігійне життя в регіоні вела Бориспільська Районна Релігійна Комісія, матеріали діяльності якої є свідченням нових тенденцій у духовному житті людинності Бориспільщини цього часу.

В основу цієї публікації покладено матеріали Музею-архіву переходною добою «Справка о деятельности отдела общественной опеки Бориспольской райуправы», які знаходяться в Державному архіві Київської області (Ф. 2412 (0085). Оп. 2. Спр. 215). До цієї справи додані матеріали Ф. 495, де автор М. Жук у брошурі, яка була надрукована 14 травня 1942 року, виписує цікаві сторінки духовно-релігійного життя Бориспільщини в період німецької окупації. Ці матеріали містять інформацію про ліквідацію церков у Борисполі в 30-х рр. ХХ століття, а також наступ на сільські святині з боку «більшовицьких безвірників». Окремі подані в публікації факти та статистичні дані донині не були надруковані та мають певну новизну у вивченні періоду окупації загалом.

За вказаними вище архівними документами станом на 1 січня 1942 р. до складу Бориспільського району входили наступні села; Бориспіль, Вороньків, Вишеньки, Велика Стариця, Велика Олександрівка, Гора, Горобіївка, Глибоке, Гнідин, Дударків, Жереб'ятин, Іванків, Кучаків, Кілов, Любарці, Лебедин, Мартусівка, М. Олександрівка, Нестерівка, Перегуди, Проців, Ревне,

Рогозів, Старе, Сошників, Сеньківка, Сальків, Софіївка (1, арк. 12).

До більшовицького перевороту 1917 р. святі церкви у вказаних вище населених пунктах були діючими і виконували своє призначення. Найбільшою була Свято-Михайлівська церква, яка мала приход з частини населення самого Борисполя та обслуговувала село Гору. Також були діючими в Борисполі церква Святого Миколая та Святого Різдва Богородиці. Першою мурованою спорудою в Борисполі була церква святих мучеників Бориса і Гліба, яку заснував Володимир Мономах ще в 1117 р.

Щодо сільських церков, то дві церкви були у Воронькові – Різдва Богородиці та Михайлівська, які були побудовані ще у XVIII ст. Одна церква діяла в с. Вишеньки, в селі Велика Стариця, в селах Глибоке, Гнідин, Дударків, Любарці. Церква, що діяла в селі Проців, обслуговувала с. Сальків і Софіївку. Діючою залишалася церква в с. Рогозові, в селі Старе та Сошникові. В Іванкові було дві діючі церкви. Церква села Сеньківки обслуговувала як своїх сільчан, так і селян села Перегуди. Усього в районі було 20 святих церков. Окрім вказаних, у Борисполі була ще одна церква, яка не мала парафії.

Відрізнялася своєю красою та оригінальністю Борисоглібська церква в Борисполі. Після руйнації по-новому її відбудовували в 1663 та 1813 рр. Наприкінці XIX ст. вона мала кільцеподібну форму, а біля неї була дзвіниця, збудована з дуба. В архівному документі за 1942 р. вказувалось наступне: «Років 50 тому назад до цієї церкви були прибудовані селянами Шкіль та Дудник два приділи і церква набула хрестоподібної форми. Протягом 1913–1915 рр. прихожани цієї церкви за власні кошти збудували велику цегляну дзвіницю» (1, арк. 13).

Національно-визвольна хвиля в Україні протягом 1917–1921 рр. позитивно вплинула на стан церков району. У цей період в районі було збудовано 6 нових духовних святинь у селах Кучаків, Лебедин, М. Олександрівка, Мартусівка, Ревне та Кілов (мовою документа). На кінець 1920 р. в Бориспільському районі нараховувалось 26 церков (1, арк. 13). Також у Борисполі була одна синагога, а об'єднання Евангелістських християн – у Борисполі, Процеві, Кілові та Гнідині.

Ще з початку 20-х років XX ст. з утвердженням більшовицької влади в Україні розпочалася масова антирелігійна пропаганда та боротьба проти віруючих. Цей період ознаменував послідовний наступ на релігію та церкву. Нормативно-правові документи більшовицької влади, починаючи з прийнятого декрету Ради Народних Комісарів від 23 січня 1918 року «Про

відокремлення церкви від держави і школи від церкви», «Про ліквідацію церковного майна» (січень 1922 р.) забезпечували успішне проведення антицерковної політики (2). Комуністи та комсомольці активно залучилися в роботу, «перетягуючи на свій бік» молодь та учнів шкіл. Відзначимо, що старше покоління людей було менш піддатливе більшовицькому впливу – відмовлялося ходити на антицерковні доповіді, на фільми, ігнорували листівки тощо. Скоро найактивніші комсомольці будуть збирати підписи серед населення про закриття церков.

З-поміж чотирьох діючих церков Борисполя найбільшого розміру з найбільшою парафією була Михайлівська церква. Вона знаходилась у центрі міста і саме її намічено було закрити першою. Серед учнів шкіл була проведена відповідна робота, і вони винесли ухвалу про закриття церкви і передачі її для школи. Крім того, було зібрано частину підписів і серед дорослого населення, особливо серед комуністів та комсомольців. З Михайлівської церкви було зрубано хрест і вона була закрита назавжди. У 1936 р. її розкидали, а дерево розтягнули на власні потреби бориспільські керівники. Про будівництво нової школи на місці церкви ніхто й не думав! Але це було проголошено раніше як головну причину її закриття. Пізніше на місці Михайлівського храму буде побудовано Бориспільську середню школу № 1 (1, арк. 13).

Церкву в ім'я святого Різдва Богородиці знищили за таким же сценарієм – зібрали підписи з вимогою збудувати на місці церкви електростанцію. Церкву Бориса та Гліба, яка згадується в актах «мейського уряду» ще в 1664 р., закрили без будь-яких вимог. Решту діючих церков у Борисполі знищили дуже просто – розкидали та розтягнули ...

На Різдво 1930 р. відбулося масове спалювання книжок, стародруків, ікон, предметів релігійного культу, що мали велику релігійну цінність (3).

У 30-ті роки руйнувалися та закривалися святі церкви по всьому Бориспільському району. Все церковне багатство знищувалося. Як пише у своєму дослідженні М. Жук, «ні в одній із церков не залишилося жодного цілого іконостаса і Святого престолу. В центрі села Дударкова було встановлено тир, де за мішені служили святі ікони (майже всі вони були прострелені)» (1, арк. 14).

Жителів сіл та священників тероризували місцеві чиновники, змушували привселюдно відректися від церкви, встановлювали непосильні податки на церкву та священослужителів. Синагога була закрита, а общини евангельських християн скоро розпалися самі по собі.

На початок війни на території Бориспільського району залишалися зруйнованими церк-

ви у Воронькові, Глибокому, Гнідині, Дударкові, Кучакові, Кілові, Лебедині, Мартусівці, М. Олександрівці, Рогозові, Рівному, Іванкові (дві). Вони були пограбовані, а дзвони та цінності були забрані ще раніше...

Німецька окупаційна влада використала цей негативний досвід боротьби комуністів проти вірян та релігійних громад на свій лад і вже, починаючи з 1941 р., залучилася в активну роботу з виконання директив ідеологів нацизму. Для посилення роботи було організовано Бориспільський Районний Релігійний Комітет, головою якого був панотець Пантелімон Норець (1, арк. 14). За його ініціативою у більшості сіл району були створені церковні комітети для активної роботи з відновлення духовно-релігійного життя. У деяких селах жителі самі проявили ініціативу щодо відбудови церковних приміщень та облаштування церков. Так, у селі Рогозові селяни принесли до церкви всі ікони, рушники, світильники, які порозбирали по хатах, коли більшовицька влада нищила церкву.

Уже до 1 січня 1942 р. правили службу Божу в церквах Борисполя, Воронькова, Гнідина, Іванкова (дві церкви), Любарцях, Кучакові, Мартусівці, Великій Олександрівці, Рогозові та Великій Стариці. У тих селах, де церкви були знищені повністю, службу Божу відправляли у вільних приміщеннях, школах та клубах.

На Бориспільщині проявилася загальна тенденція щодо заснування та діяльності автономної православної церкви (за документами – слов'янська) та Української автокефальної православної церкви. Тут половина церков визнали автокефальну церкву, а половина залишилася слов'янськими. Загалом по Україні останню визнали 50 відсотків віруючих, а автокефальну – 40 (примітка автора – **К. П.**). Уже на 1 травня 1942 р. за даними вказаного вище архівного документа було відкрито 18 церков, які мали наступний поділ:

1. Борисполь – Св. Миколаївська – Автокефальна;
2. Борисполь – Св. Михайлівська – Слов'янська;
3. Вороньків – Св. Різдва Богородиці – Слов'янська;
4. Вишеньки – Св. Юр'ївська – Автокефальна;
5. В. Стариця – Св. Михайлівська – Автокефальна;
6. Глибоке – Св. Покрівська – Автокефальна;
7. Гнідин – Св. Миколаївська – Слов'янська;
8. Дударків – Св. Вознесіння Господнього – Слов'янська;
9. Іванків – Св. Преображенська – Слов'янська;
10. Іванків – Св. Онуфрійська – Автокефальна;
11. Кучаків – Св. Різдва Христово – Автокефальна;

12. Любарці – Св. Михайлівська – Автокефальна;
13. Мартусівка – Св. Миколаївська – Слов'янська;
14. М. Олександрівка – Св. Троїцька – Слов'янська;
15. Проців – Св. Михайлівська – Автокефальна;
16. Рогозів – Св. Миколаївська – Автокефальна;
17. Сошників – Св. Михайлівська – Слов'янська;
18. Сенківка – Св. Михайлівська – Слов'янська.

У Кілові розпочала свою роботу община Євангельських християн (1, арк. 16).

Інкони служба у церкві не проходила через відсутність священників, адже на всі церкви їх було лише 14. За здобутою освітою вони поділялися наступним чином: вищу освіту мали лише 2 особи, середню – 7, нижчу – 5. Дяків у Бориспільському районі було 12, і всі вони мали нижчу освіту (1, арк. 16).

В окупаційних матеріалах стверджується, що протягом 1941–1942 рр. духовно-релігійне життя на Бориспільщині оживилося. Під час Великого посту 50–60 % населення говіло. Паску святити всі. Майже всі треби населення – вінчання, хрещення дітей, похорони – проводили за традиційною релігійною обрядовістю. Відчутно було, що молодь була мало віруючою, адже протягом 20-ти років вона виховувалася в антицерковному дусі, зневазі до духовності та Господа Бога. Прихильниками слов'янських церков у більшості були літні люди, а молодь ставала прихильниками Української автокефальної православної церкви.

Релігійна політика німецької влади на Бориспільщині в період окупації – це яскравий приклад утвердження «нового порядку», виконання директив щодо «залучення» людського ресурсу на бік окупанта, використання церкви та віруючих у реалізації перспективних завойовницьких планів нацистської Німеччини. Проявивши схильне ставлення до церкви та віруючих, окупанти мали велику надію на їх покірність, підтримку та співпрацю, адже, у порівнянні з антицерковними діями радянської влади в 20-30-ті рр. ХХ ст., «нова влада» видавалася досить лояльною, поблажливою та гуманною.

Вже наступного 1943 р. вона покаже своє справжнє обличчя...

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Київської області. – Ф. 2412(0085). – Оп. 2. – Спр. 215. – Арк. 11–16.
2. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1920–1960-х років. Політичний дискурс / В. А. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.
3. Зиль А. С. Історія Бориспільщини / А. С. Зиль. – Бориспіль, 2002. – 259 с.